

УДК 321.01:316.32

Хилько М. І.,
доктор філософських наук, професор, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), khyliko@gmail.com

БІОСФЕРА І ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Проаналізовано стан біологічного різноманіття в Україні та його вплив на якість здоров'я людини.

Ключові слова: біосфера, біологічне різноманіття, флора і фауна, здоров'я, захворюваність.

Стан флори, фауни і біологічного різноманіття України

Біосфера – це сама молода і разом з тим сама динамічна сфера Землі. За визначенням В.Вернадського, біосфера – цілісна геологічна оболонка Землі, що населена життям і перетворена ним. Тобто біосфера – це форма існування життя на Землі, або, по іншому, – це сукупність живих організмів та неорганічних речовин, які і формують середовище мешкання цих організмів і таким чи іншим чином включені в біотичний колообіг (біота – це сукупність рослин і тварин, їх взаємодія) [1].

Біосфера дуже схожа на єдиний гігантський суперорганізм, у якому автоматично підтримується гомеостаз – динамічна сталість фізико-хімічних та біологічних властивостей середовища та стійкість його основних функцій. В.Вернадський вважав, що біосфера – це стійка динамічна система, рівновага, в якій встановилася в основних своїх рисах й незмінно діє протягом сотень мільйонів років. Вчений мав на увазі сталість загальної маси біосфери, маси живої речовини, її енергії і середнього хімічного складу всього живого. Стійкість біосфери обумовлена її складністю, а ієрархічність побудови (тобто коли кожен із величезної кількості видів організмів виконує свою роль у загальній системі) забезпечує їй виключну усталеність і саморегуляцію. Тобто кількість живої речовини є планетною константою за весь геологічний час [2].

Поява на Землі людини докорінно змінила хід еволюції біосфери. На початку III тисячоліття, з подальшим розвитком техносфери обсяги цих змін стають такими, що вже загрожують існуванню самої людини. Нині ми наочно спостерігаємо, як відбувається, наприклад, *захворювання і загибель лісів*. А ліси – це енергетична база біосфери, її легені. Саме в них сконцентровано майже 90% усієї фітомаси суші. Ліси краще за інші види рослинності виконують санітарно-гігієнічні, оздоровчо-відновлювальні, естетичні та економічні функції.

Важко переоцінити санітарно-охоронне, рекреаційне, водоохоронне значення лісів для природного комплексу України. Ще донедавна вони покривали більше половини суші, зараз – ледь 15% (проти 29% – у світі). Україна стала країною з дефіцитом лісів та великою степовою зоною. Правда, зараз їх стає трохи більше. Розподілені ліси дуже нерівномірно: 41% – у Карпатських горах, 26% – у Поліссі, 10% – у Криму і лише 4% – у степовій зоні. В Українських Карпатах (4% території) ліси розглядаються як зелені легені цього густо населеного регіону. їм загрожує надмірний випас, хімічне забруднення, кислотні дощі та використання застарілих методів заготівлі та транспортування

деревини, що призводить до ерозії ґрунтів, руйнування природної рослинності. Поліська лісова зона на півночі займає близько п'ятої частини території. 25% її території займають долинні ліси дубових та хвойних видів, які переважають з болотистими луками. Заготівля деревини та інших продуктів значно зменшилася внаслідок забруднення після Чорнобильської катастрофи [3]. Зараз технічна експлуатація лісів обмежена, і вони в основному виконують водозахисні (від паводків), ґрунтозахисні та санітарно-гігієнічні (природний дренаж) функції. Вони захищають велику частину національного біорізноманіття і є джерелом лісоматеріалів та інших ресурсів (харчових продуктів, включаючи гриби, технічної та лікарської сировини і т.п.). В українських лісах росте більш ніж 30 видів дерев. Відповідно до Державного кадастру земель, із 9.4 млн. га лісового фонду не хвойні ліси складають 58% (на дуб та бук припадає 32%), а хвойні ліси (в основному, сосна) – 42% [4].

Здоров'я лісів ушкоджено, оскільки майже весь лісовий фонд розташований у межах зон, де на них дуже впливають промислові викиди в повітря. Ліси неухильно втрачають свою природну стійкість та здатність до саморегулювання. На кінець 2005 р. загальна площа лісів, уражених шкідниками та інфікованих хворобами, складала понад 396 000 га.

Ліси дуже потерпають не тільки від забруднення (включаючи забруднення 150000 га радіонуклідами), але також від лісових пожеж та природних катастроф (посухи 1995, 1996, 2017 рр.) та масовим їх вирубом останнім часом.

Біологічне різноманіття України. Займаючи менше 6% площі Європи, Україна володіє приблизно 35% її біорізноманіття, причиною чого є розташування території України на перетині багатьох природних зон, шляхів міграції представників рослинного і тваринного світу, а деякі місця гніздування мають міжнародне значення. Більше 100 видів перелітних птахів охороняються відповідно до міжнародних зобов'язань. На порівняно невеликій території утворились чотири природні зони: широколистяно-лісова, лісостепова, степова і присередземноморська. Особливістю України є також існування потужної водної екосистеми Дніпра та значної кількості ландшафтів. Багатство біорізноманіття в Україні збільшується у такій послідовності: луки, болота, плавні, степи та ліси. Зважаючи на значну загальну площу земель сільськогосподарського призначення (до 70%), значна частина біорізноманіття залишається асоційованою із антропогенно-зміненими екосистемами, але змінюється на краще практично через постійне збільшення сумарної площі заповідників та буферних зон.

До складу природно-заповідного фонду України входять більш як 7608 територій та об'єктів загальною площею 3,2 мільйона гектарів (5,4% загальної площі країни) та 402,5 тисячі гектарів у межах акваторії Чорного моря. Частка природно-заповідних територій в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де площі, зайняті під природно-заповідні території, становлять у середньому 15% [5].

Екстенсивний розвиток сільського господарства призвів до значного зменшення ландшафтного різно-

маніття. Більше 40% площі України в минулому були зайняті степовими ландшафтами. На сьогодні їх залишилося близько 3%. На цих територіях зосереджено 30% усіх видів флори і фауни, занесених до Червоної книги України. За роки незалежності площа природно-заповідного фонду України збільшилася у два рази, але окремі об'єкти природно-заповідного фонду перебувають в управлінні центральних органів виконавчої влади, для яких природно-заповідна справа не є пріоритетом діяльності.

Основну загрозу біорізноманіттю становлять діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни. Спостерігається катастрофічне зменшення площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів. Знищення навколишнього природного середовища відбувається внаслідок розорювання земель, вирубування лісів з подальшою зміною цільового призначення земель, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва тощо. Поширення неаборигенних видів у природних екосистемах викликає значний дисбаланс у біоценозах. Управління збереженням біорізноманіття прісноводних та морських екосистем розвивається не так швидко, як для екосистем суші, що негативно впливає на обсяг рибних запасів та середовища перебування водних живих ресурсів.

З метою припинення процесів погіршення стану навколишнього природного середовища необхідно збільшувати площі земель екомережі, що є стратегічним завданням у досягненні екологічної збалансованості території України. Збільшення площі національної екомережі має насамперед відбуватися в результаті розширення існуючих та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду.

Завдання щодо охорони біорізноманіття не вирішується під час приватизації земель, підготовки і виконання програм галузевого, регіонального і місцевого розвитку. Відсутність закріплених на місцевості в установленому законом порядку меж об'єктів природно-заповідного фонду призводить до порушення вимог заповідного режиму. Повільними є темпи встановлення у природі (на місцевості) прибережних захисних смуг вздовж морів, річок та навколо водойм, які виконують роль екологічних коридорів.

В Україні живуть представники більш ніж 70 тис. Таксонів, зокрема флори – більш як 27 тисяч видів, фауни – більш як 45 тисяч видів. До української Червоної книги занесено 511 видів рослин і 382 види тварин. На території України поширено понад 3500 асоціацій рослинних угруповань. За даними Зеленої книги України, до складу рідкісних і таких, яким загрожує небезпека зникнення, віднесено 126 рослинних угруповань.

Європейські експерти (Аїаз Ріога Ейгораеае, 1999) вважають, що Україна розташована в тій частині Європи, де щільність генетичного різноманіття коливається в інтервалі 23 – 430 умовних одиниць (вищий рівень інтервалу властивий гірським районам Карпат і Криму).

Майже 25% видів рослин сконцентровано в лісах (15,5% у широколистяних лісах) та 20% – у степах. Карпатські та Кримські гори особливо багаті на флору (понад 2 000 видів судинних рослин), у Кримських горах знаходиться багато ендемічних таксонів. У Чорному та Азовському морях налічується до 221 виду зелених,

червоних та бурих водоростей. В цілому, в цьому регіоні росте понад 5100 видів судинних рослин, із яких 100 – види дерев. Із 439 видів, наведених у Червоній книзі, 35% та 39% відносяться до груп видів, що перебувають під загрозою зникнення (категорії I та II, відповідно), 2 види – зникаючі (категорія 0). Наведені цифри свідчать про дуже сильний тиск антропогенних факторів на судинні рослини.

У той час, як лише 250 видів рослин офіційно визнані лікарськими рослинами, майже 1100 видів містять біологічно активні речовини, що мають потенційну лікарську цінність. Більшість цих лікарських рослин знаходяться в лісах та чагарниках. Інші 25% зустрічаються на луках та в степах, від 20 до 25% з них належать до рудеральних бур'янів. Є дуже багато й інших корисних рослин, потенційних продуцентів вітамінів (200), масел (300), медоносних речовин (1000), танінів та барвників (100) [5].

Тваринний світ також дуже багатий. Велика увага приділяється захисту наземних хребетних, особливо дичини та риби. Їх відстріл і вилов регулюються лімітами та ліцензіями на мисливство та рибальство (див. розділ про мисливство та рибальство). Зміни ландшафтів у результаті проведення сільськогосподарських робіт та урбанізації поставили під загрозу існування деяких із цих видів внаслідок руйнування їх місць існування. Види птахів в Україні також численні – через Україну проходить один з найбільших міграційних шляхів перелітних птахів міжнародного значення. Понад сотня міграційних видів птахів (із 170, наведених в Угоді про збереження афро-євразійських мігруючих водних птахів, розробленої в рамках Боннської Конвенції) зупиняється тут для гніздування або відпочинку. Деякі з них внесені до Червоної книги як такі, що перебувають під загрозою зникнення (наприклад, тонкодзьобий кроншнеп, журавель звичайний, ходуличник, зуйок морський). Оскільки деякі види орлів/беркутів, мабуть, зникають, було поновлено обмеження на їх вилов, але моніторинг, що проводиться незадовільно, не дозволяє зробити висновок про статус їх популяцій. Впроваджується спеціальна програма для охорони пеліканів Чорного моря.

Популяції морської акваторії також характеризуються численними та специфічними видами. У цьому регіоні налічується до 2000 видів морських тварин, 237 ендемічних або субендемічних видів. Екологічні умови регіону також погіршилися. Місця існування близько 190 видів безхребетних Чорного та Азовського морів, що належать до Понтік-Каспійського комплексу, потребують негайного захисту для їх збереження. Декілька спеціальних регулюючих положень, наприклад заборона на вилов дельфінів, як здається, можуть дати добрі результати, незважаючи на нестачу засобів моніторингу, щоб точно визначити їх чисельність. З подібних причин неможливо простежити розповсюдження нових хвороб, що вражають популяції тварин.

У 1985 році були віднесені до таких, що перебувають під загрозою зникнення, рідкісних або вразливих 29 видів ссавців, а у 1994 році – вже 41 вид (дані з Червоної книги); птахи та безхребетні тварини перебувають в ще гіршому стані. У 1994 році були віднесені до таких, що перебувають під загрозою зникнення або є рідкісними, 67 видів птахів (проти 28 у 1985) та 227 видів безхребетних, 173 з яких комахи (проти 18 у

1984), Проте порівняння цих цифр має проводитися з врахуванням зміни методології в цей період. У 1997 році Україна започаткувала вивчення на своїй території сучасного стану 150 видів рослин і тварин, які віднесені до видів, що перебувають під загрозою зникнення, або вразливих видів і які занесені до додатку до Бернської Конвенції. Це перший крок у виконанні Конвенції, яку Україна ратифікувала у 1996 році.

На сьогоднішній день проведено вивчення близько половини видів, включаючи 10 видів ссавців, 40 видів птахів та більше як 20 видів рослин [5].

Особливість України полягає в тому, що вона розробляє свою національну природоохоронну політику в основному через закони, а також, хоча й не так багато, через концептуальні та стратегічні документи. Тому всі документи тісно зв'язані і роблять свій внесок у формування загальних стратегічних орієнтирів.

Ключовим довгостроковим документом у цій галузі, що був затверджений Кабінетом Міністрів у травні 1997 року, є Концепція збереження біорізноманіття в Україні. Її пріоритети підтримує Національна програма дій з охорони біологічного різноманіття на 1998–2015 роки та Закон України від 21 грудня 2010 року «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [6].

Стратегія побудована на основі принципів Міжнародної Конвенції про біологічне різноманіття, Пан-Європейської стратегії збереження біологічного та ландшафтного різноманіття та на інших важливих міжнародних договорах. Головними завданнями Української стратегії є:

- зберегти та відновити основні системи України, а саме: узбережжя, морські екосистеми, ріки та їх плавні, озера, болота, луки, степи, ліси та гори;
- зберегти види та популяції;
- забезпечити охорону довкілля міських ландшафтів та територій з інтенсивною економічною діяльністю;
- інтегрувати екологічні міркування у сільськогосподарську діяльність, зокрема в експлуатацію лісів, рибальство, мисливство, практику зрошування та обробки земель;
- заснувати мережу національних екологічних парків.

Стан здоров'я населення територій як показник стану (якості) довкілля

Здоров'я відображає динамічну рівновагу між організмом людини і середовищем її існування та має певну біологічну стійкість, яка забезпечує його стабільність при допустимій зміні параметрів факторів навколишнього середовища. У зв'язку з цим, високий рівень здоров'я населення стає основним показником оптимізації екостану інтегративної геосистеми «суспільство–природа», а параметри навколишнього середовища, що забезпечують його, є визначальними критеріями при оптимізації геосистеми. Тому здоров'я населення (поряд з гігієнічними і екологічними нормативами) є важливим критерієм оцінки екоситуації в регіонах.

За даними ВООЗ, 80% екологічно зумовлених захворювань – тяжкі і майже невиліковні. Кількість хворих на рак зростає щороку на 1–4%. Виявляється також, що і структура захворювань безпосередньо пов'язана з характерними ознаками викидів промисловості, яка переважає в даному регіоні. Наприклад, кольорова промисловість викликає головним чином

розлад серцево–судинної системи; чорна металургія – захворювання крові і появу злоякісних утворень, вражає органи дихання; хімічна – впливає на склад крові, розвиток злоякісних пухлин; застосування пестицидів у сільському господарстві викликає захворювання органів травлення, обміну речовин, крові тощо.

Онкологічні захворювання залежать від хімічної природи речовини. Так, азбест призводить до раку легень, гортані, травного каналу; бензидин – до раку сечового міхура; бензол – до лейкозу; вінілхлорид спричиняє рак печінки, головного мозку, лейкоз; миш'як та його сполуки – рак шкіри, легеневої, печінки; ароматичні аміни та розчинники – рак сечового міхура, лейкоз; сажі, смоли, мінеральна олія – рак шкіри, легеневої, сечового міхура, травного каналу; хром та його сполуки – рак легень; кадмій – рак простати; бенз(а)–пірен – рак легеневої та ін.

Домінуюче місце в структурі захворювань та смертності населення України посіли хронічні неінфекційні захворювання, передусім хвороби органів дихання, системи кровообігу, злоякісні новоутворення, хвороби нервової системи та органів чуття, алергічні, генетичні та інші захворювання складної етіології, що відбиває вплив усієї багатоманітності умов життя. За період з 1980 р. відбулися значні зміни в захворюваності населення України. По всіх хворобах відзначається зростання її рівня на 27,3%. Так, захворюваність на цукровий діабет зросла у 2,1 рази, бронхіальну астму – у 2,1 рази, на виразкову хворобу шлунка і 12–ти палочку кишки – в 1,9 рази, органів кровообігу в 8,6 рази, гострий інфаркт міокарда – в 2,6 рази.

З 1992 р. вперше за останні 30 років відзначено тривожну тенденцію збільшення захворюваності на туберкульоз на 8,4%, злоякісні новоутворення зросли на 27,8%, тиреотоксикоз – на 21,2%, психічні розлади на 26,8%, отит хронічний – на 32%, хронічний бронхіт – на 21%, жовчнокам'яну хворобу – на 28% [7].

Більше 30% продуктів харчування, які вживають жителі України отруєні нітратами, фосфатами, пестицидами, ртуттю, радіоактивними речовинами, що становлять постійну загрозу їх здоров'ю. У районах інтенсивного застосування пестицидів загальна захворюваність дітей у п'ять разів вища, ніж в екологічно чистих районах, надто частими є хвороби шкіри, органів дихання, травлення, відставання у фізичному розвитку. У дорослих на перше місце виходять захворювання нервової системи і органів дихання. Виявлено прямий зв'язок між застосуванням пестицидів і захворюванням на туберкульоз, цироз печінки, хронічні гепатити, дитячою смертністю. Така ж ситуація в багатьох регіонах світу.

Крім зростання загальної захворюваності, забруднення середовища викликає і появу незвичних, раніше невідомих захворювань, як, наприклад, у Чернівцях, де в 1986 р. у 200 дітей різного віку протягом місяця – двох повністю випало волосся. Щоправда, через певний час воно відросло. Інтенсивні медичні дослідження за участю спеціалістів від ВООЗ не змогли виявити джерело захворювання. Подібні випадки облісіння були зареєстровані в Маріуполі, Запоріжжі, Кемерові, Ташкенті, Москві та в Естонії.

Особливо переконливо зв'язок захворюваності зі станом довкілля виявляється при порівнянні стану здоров'я мешканців великих міст. За даними ООН, нині в містах мешкає до 80% загальної кількості

населення. В Україні – 60%. У світі існує понад 160 міст з мільйонним населенням, які дуже негативно впливають на довкілля в радіусі десятків кілометрів. Шумові, вібраційні навантаження, перенаселення, вплив магнітних, електричних, іонізаційних полів викликають найрізноманітніші захворювання. Так, мешканці Кривого Рогу потерпають від захворювань органів дихання та нервової системи – у 2–4 рази частіше, ніж приміські мешканці. Численні дані свідчать про те, що сучасне містоформування (латин. – урбанізація) викликає велику стурбованість людей. Загальний рівень захворюваності на найтяжчі недуги цивілізації у великих містах у 2–3 рази вищий, ніж у сільських місцевостях [8].

Стосовно України, слід наголосити, що антропогенні зміни навколишнього середовища в результаті гігантських темпів індустріалізації, хімізації, хижацької експлуатації та розпродажу за демпінговими цінами за кордон сировини союзними відомствами–монополістами, насильницьке порушення традиційного укладу життя людей, насамперед селянства, відчуження їх від землі, спочатку колективізацією й індустріалізацією, а потім взагалі насильницьким вигнанням з постійних місць проживання в результаті меліорації, будівництва водосховищ, радіоактивного забруднення та урбанізації, не тільки суттєво погіршили стан здоров'я мешканців України, а й поставили під загрозу генний код нації взагалі. Так, за кількістю промислового бруду на душу населення Україна посідає одне з перших місць в Європі. Через це тут середня тривалість життя – 66 років, тоді як у Японії, Швейцарії, Ісландії та США – 75–79 років. Нині Україна за тривалістю життя чоловіків посідає 29–те місце в Європі і 49–те місце у світі; жінок – відповідно 27–ме і 39–те місця. З 1992 р. смертність у нашій державі перевищує народжуваність [9].

Враховуючи катастрофізм ситуації, що склалася, для досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища Законом України від 21 грудня 2010 року визначила «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [6].

Список використаних джерел

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление. – М.: Наука, 1991. – 270 с.
2. Крисаченко В. С. Людина і біосфера: основи екологічної антропології. – К.: Заповіт, 1998. – 688 с.
3. Соціальні наслідки чорнобильської катастрофи (результати соціологічних досліджень 1986–1995 рр.) / Відп. ред.: В. Ворона, С. Головаха, Ю. Саєнко. – Харків: Фоліо, 1996. – 414 с.
4. Про деякі заходи щодо відтворення лісів і зелених насаджень: указ Президента України від 04.11.2008 р. – №995/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/lavs/main.cgi>
5. Про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2011 році: нац. доп. – К.: Міністерство екології та природних ресурсів України: LAT&K, 2012. – 258 с.
6. Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 р. – №2818–VI від 21.12.2010 р. // Урядовий кур'єр. –09.02.2011. – №24; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
7. Хижняк М. І., Нагорна А. М. Здоров'я людини та екологія. – К.: Здоров'я, 1995. – 232 с.
8. Програма дій: Порядок денний на XXI століття; Пер. з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». – К.: Інтерсфера, 2000. – 360 с.
9. Хилько М. І. Екологізація політики / М. І. Хилько. – К.: ВАДЕКС, 2014. – 344 с.

References

1. Vepnadskij V. I. Nauchnaja mysl' kak planetapnoe javlenie. – M.: Nauka, 1991. – 270 s.
2. Kryshchenko V. S. Ljudyna i biosfera: osnovy ekologichnoi antropologii'. – K.: Zapovit, 1998. – 688 s.
3. Social'ni naslidky chornobyl's'koi katastrofy (rezul'taty sociologichnyh doslidzhen' 1986–1995 rr.) / Vidp. red.: V. Vorona, Je. Golovaha, Ju. Sajenko. – Harkiv: Folio, 1996. – 414 s.
4. Pro dejaki zahody shhodo vidtvorennja lisiv i zelenyh nasadzen': ukaz Prezidenta Ukrai'ny vid 04.11.2008 r. – №995/2008 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/lavs/main.cgi>
5. Pro stan navkolyshn'ogo pryrodnogo seredovyshha v Ukrai'ni u 2011 roci: nac. dop. – K.: Ministerstvo ekologii' ta pryrodnih resursiv Ukrai'ny: LAT&K, 2012. – 258 s.
6. Pro osnovni zasady (strategiju) derzhavnoi' ekologichnoi polityky Ukrai'ny na period do 2020 r. – №2818–VI vid 21.12.2010 r. // Urjadovij kur'jer. –09.02.2011. – №24; [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>
7. Hyzhnyak M. I., Nagorna A. M. Zdorov'ja ljudyny ta ekologija. – K.: Zdorov'ja, 1995. – 232 s.
8. Programa dij: Porjadok dennij na XXI stolittja». – K.: Intersfera, 2000. – 360 s.
9. Hyl'ko M. I. Ekologizacija polityky / M. I. Hyl'ko. – K.: VADEKS, 2014. – 344 s.

Khilko M. I. Doctor of Philosophy, Professor, Kyiv National University Taras Shevchenko (Ukraine, Kyiv), khylko@gmail.com

Biosphere and human health

The state of biodiversity in Ukraine and its influence on the quality of human health are analyzed.

Keywords: biosphere, biological diversity, flora and fauna, health, morbidity.

* * *

УДК 1(091)(4/9)

Кямалова А.,

научный сотрудник отдела «Этики»,
Институт философии НАНА (Азербайджан),
matlabm@yandex.com

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СЕМЬЕ

Подчеркивается проблема сохранения и обогащения моральных ценностей и передачи ее будущим поколениям. Отмечается, что язык, религия и традиция, которые строят национальные и духовные ценности каждой нации, являются решающим фактором в формировании ее духовного мира.

В статье подчеркивается, что, если моральные ценности в семье будут проповеданы надлежащим образом, тогда будет легче построить здоровое, этическое общество в будущем. Каждый отец и мать должны стараться воспитывать ребенка совершенно и воспитывать его как морального человека, используя ценности Ислама, самую совершенную религию в поощрение моральных ценностей в семье. Для этого, прежде всего, они должны быть примером для своих детей.

Ключевые слова: семейные и моральные ценности, личность, психологический климат, воспитание, опыт, психологические факторы, семейные отношения.

(статья друкється мовою оригіналу)

Процессы в современном мире, глобализация, модернизация, культурная интеграция, разнообразие и субкультуры играют важную роль в развитии общества, что требует новых отношений в системе ценностей человека.

Моральные ценности являются одним из проявлений моральных отношений в обществе. Ценности означают моральный характер социальных институтов в